

Д-р Емерих (Имре) фон Фривалдски – пионер в изучаването на българската природа (По случай 150 години от смъртта му)

Васил Големански

Несигурността и невъзможността за свободно придвижване в условията на западащата Османска империя обаче са охлаждали желанието и любопитството на чуждестранните учени към интересната, но непозната южна страна на Балканите, която е естест-

вен кръстопът и мост между Европа и Азия. Едва през XVII и XVIII в. интересът на някои европейски учени ги подтиква

Известно е, че поради продължителното османско владичество, нашата страна изостава в своето икономическо и духовно развитие в сравнение с повечето европейски страни и народи. Поради своето стратегическо място на Балканския полуостров и благоприятни природни и климатични особености, тя е привличала вниманието и интереса на ред европейски учени от природните науки за изучаване на нейната жива и нежива природа много години преди Освобождението, тъй като е била „Табула раза“ на картата на Европейския континент.

се появи на политическата карта.

Един от пионерите в изследването на растителния и животински свят на на-

га предприемат първите опити за проучвания, пътувания и събиране на материали от растения, животни, минерали, скални образци. Така се поставя началото на съвременните научни познания за българската природа, още преди държавата България да

шата страна е унгарският ботаник и зоолог г-р Емерих (Имре) фон Фривалдски (D-r Emerich (Imre) von Frivaldszki). Ето какво пише за него бележитият учен и историограф на българското природознание академик г-р Иван Буреш през далечната 1924 година: „Първото съчинение със строго научен характер и с истинско научно значение за ентомологичната фауна на България се дължи на маджарския природоизпитател Imre Frivaldszki, на когото се пада честта да бъде, в Източна Европа, и първият пионер в много отрасли на природознанието. Изследванията на Фривалдски бяха предприети в широки за онова време размери. Те дойдоха да разпръснат мрака, който покриваше до тогава природонаучните ни познания върху България и Балканския полуостров“.

Сведенията за живота и дейността на г-р Емерих фон Фривалдски са оскъдни, но от различни източници се знае, че той е роден на 6 февруари 1799 г. в замощно унгарско семейство в селището Бачко (Васко), което днес е в Словакия и се нарича Бачков. Завършил е гимназия в Кошице, тогава Kaschau (1804 – 1814) и като ученик е обичал и извършвал често различни екскурзии в природата. През периода 1816 – 1822 г. следва медицина в Будапеща. След завършването на университета, воден от любовта си към природата, на 25.09.1822 година поема пътя на природоизпитател и постъпва като помощник кустос (уредник и пазач) на природонаучните колекции в Будапещенския музей. „С това назначение той изостави медицината и се предаде всецяло на природознанието. През 1825 г. положи своя докторски изпит с дисертация *Върху змиите на Унгария*“, пише по-нататък акад. Буреш. По-късно, през 1850 г., младият доктор И. Фривалдски е назначен за главен уредник на известния и днес с богатствата си Природо-

Емерих (Имре) фон Фривалдски – унгарски аристократ, който посвещава живота си на изучаването на природата на Балканите

научен музей в Будапеща и организира няколко експедиции в различни места в Австрийската империя и в чужбина за изучаване и обогатяване на колекциите на музея. Тази му дейност е улеснена във финансово отношение и от брака му с доста богата дама, с която имат чифлик в гр. Йобази. През 1851 г. г-р И. Фривалдски напуска формално будапещенския музей, за да се отдаде още по-всеотдайно на своята страст – събирането и изследването на колекции от растения и животни от различни страни в Европа. „А той притежаваше колекции от животни и растения, които бяха много по-богати от тия на Народния Унгарски Музей“, добавя акад. Ив. Буреш. Д-р Емерих фон Фривалдски е починал в имението си в Йобази на 19.10.1870 г. на 71-годишна възраст.

Открити от него растения от България –
Едролистен равнец (*Achillea grandifolia*)

Лопен (*Verbascum glabratum*)

Родопски силивряк (*Haberlea rhodopensis*)

Мащерка (*Thymus comptus*)

През периода от 1833 до 1870 г., като служител в Будапещенския музей и по-късно, г-р И. Фривалдски е организи-рал общо 8 природонаучни експедиции в различни страни от Балканския полуостров, 2 от които са специално посветени на проучването на растителността и животинския свят на България. Той лично е участвал само в две от организираните от него пътувания, а в другите са изпращани неговите познати или наети от него колекционери и служители, които са му предавали събраните материали от посещаваните страни за научна обработка.

Първата експедиция е проведена през 1833 и 1834 г. и е ръководена от Андреас Фюле (Andreas Fule), дългогодишен и опитен служител и колекционер при г-р И. Фривалдски. През първата година той посещава България през Белград и преминава от Ниш до София, посещава Пазарджик, Пловдив, Стара Загора и Сливен, от чиито околности събира богати колекции от растения и животни. В Пловдив улавя една обикновена за града и района едра птица, която се оказва, че е нов за науката подвид гугутка, известна днес като *Streptopelia decaocto decaocto* Frivaldski. През пролетта на следната 1834 г. Андреас Фюле продължава пътуването си в България, посещава отново Пловдив, Асеновград и Сливен, но в околностите на града, заедно със своя водач българин изчезват, вероятно убити от местни разбойници. Събраните колекции обаче са доставени и обработени от г-р Фривалдски и той публикува първата научна публикация за флората и фауната на България, в която съобщава за установени 300 вида растения, както и множество насекоми, събирани главно от околностите на Сливен, Асеновград, Пловдив и други селища в страната. Открива и описва 4 непознати за науката

видове растения от нашата страна, а част от ентомологичните колекции изпраща и на други европейски ентомолози за обработка.

През 1834 – 1837 г. г-р И. Фривалдски организира нова експедиция с други неговите колекционери и сътрудници – с германеца Карл Хинке (Karl Hinke) и румънеца Константин Манулеску (Konstantin Manulesku). Те посещават и събират нови богати колекции от растения и животни от редица нови места и райони в България и Балканския полуостров, вкл. Рила и Родопите. През 1835 г. посещават Подбалканската долина (Карлово, Казанлък и др.), колекционират по южните склонове на Стара планина и през есента преминават гръцката граница, но там К. Хинке се разболява от малария и умира. Върху колекциите, събирани от А. Фюле, а по-късно и от К. Хинке и Н. Манулеску както от Сливен, така и от други райони в България, г-р Имре фон Фривалдски публикува по-късно още 8 научни статии и съобщения, в които описва за първи път за науката нови 59 вида и подвидове растения. Едно от тези интересни растения е и известният защитен вид *Haberlea rhodopensis* (Родопски силивряк), който е балкански ендемит, разпространен само в България и Гърция. Чрез неговите приноси „научният свят добива една по-пълна представа за богатата и интересна флора на България“, пишат по-късно известните български ботаници Ст. Станев и Ани Петрова в книгата си „История на българската ботаника в дати“.

Ето как г-р Имре фон Фривалдски описва първите си впечатления от богатия растителен и животински свят в нашата страна, главно от района на Пловдив и Родопите, в една своя публикация от 1937 г.: „Очакванията се оправдаха, на първо място областта в равни-

Пеперуда Plebejus pylaon Friv.

ната, оризищата и лозята, бреговете на Марица предлагаха богата храна на природоизследователите. Обаче най-интересните резултати през тази година бяха получени от планинските вериги на Родопите и Станимака (Асеновград – б.м.), които се намират на около 4 – 6 часа път на юг от околността на Филипопол. Сред повечето редки и напълно непознати нови видове тук блести и едно ново растение, което нарекох *Haberlea Rhodorei* в Годишника на научното дружество от 1835 г. – в чест на един от въодушевените приятели на ботаниката и някогашен заслужил мой преподавател Карол Хаберле“.

Богатата и разнообразна българска и балканска флора и фауна правят силно впечатление на г-р И. Фривалдски и въпреки опасностите той решава и лично да участва в нова експедиция през 1846 г., придружен от своя млад племенник Йохан Фривалдски (Johan Frivaldski). Пристигат с кораб от Будапеща до Русе и минават през Стара планина, Сливен, Несебър, Черноморското крайбрежие и Варна, откъдето се

прехвърлят в Цариград и някои крайбрежни турски градове. Доста по-късно, през април 1870 г., вече 70-годишен, г-р И. фон Фривалдски предприема последно пътуване и проучване на флората и фауната на България, но след завръщането си заболял и починал на 19.10. същата година в имението си в Йобаги, недалече от Будапеща.

Освен намирането и описването на гугутката като нов вид птица от България, г-р И. фон Фривалдски има особено голяма заслуга за проучване на богатата ентомологична фауна на нашата страна. Той е установил и съобщил за първи път за България стотици неизвестни по-рано у нас видове пеперуди, твърдокрили, мрежокрили и други насекоми, между които и десетки неизвестни до тогава за науката видове. Част от насекомите от неговите колекции е изпращал за проучване и на известни европейски ентомолози, които са открили и нарекли на името на Фривалдски много нови видове насекоми от различни таксономични групи. Знаменитият унгарски учен описва по следния живописен начин откритието на гугутката в гр. Пловдив в статия, публикувана през 1837 г.: „Тази гургулица прилича на смеещия се гълъб, който отглежда в диво състояние в Китай, дори се смята, че е една от разновидностите му. Тя обитава най-вече оризищата, там я открихме, но лети и в горите, смело се преселва в градовете, между гредите на покривите, в специални кошници, които за целта се окачат тук-там по къщите. Макар че живее в съобщества с гаргите, постоянно воюва с тях. В началото на пролетта започва да гугука, издава звуци като „гу-гу, гу-гу“, примесени със звуци, наподобяващи израза „деса осто“, „деса осто“. Затова местното население се отнася към тях с особена привързаност,

която би могла да се нарече свято усърдие...”

Обработката на огромните колекции от растения и разнообразни групи животни и точната идентификация и научно описание в литературата от онова време не са били по силите само на г-р Имре фон Фривалдски и, както отбелязахме по-горе, той е изпращал много от тях за проучване и на известни ботаници и зоолози от другите европейски страни. В знак на признателност и уважение към бележития унгарски природоизпитател, много от видовете растения и животни, които чуждестранните учени по това време са получавали, изследвали и описвали, са наречени и носят днес неговото име. Десетки, а може би и стотици, са и видовете растения и животни, описани за първи път в науката лично от г-р Имре фон Фривалдски.

Фривалдски описва бръмбара *Carabus cavernosus* Friv., разпространен в България, Албания и Италия

За пример, освен гугутката и рогонския силивряк, които споменахме вече, ще посочим и илюстрираме още няколко по-обикновени растения и животни, носещи името на техния първоткривател. От българските растения това са мащерка (*Thymus comptus* Friv.), лопен (*Verbascum glabratum* Friv.), едролустен равнец (*Achillea grandifolia* Friv.), камбанка (*Campanula lanata* Friv., *C. sparsa* Friv.) и много други. А между известните от българската фауна животни, открити и описани от унгарския учен, са: пеперугите *Plebejus pylaon* Friv., *Polyommatus eroides* Friv., *Acontia uranica* Friv. и гр.; твърдокрилите насекоми (бръмбарите) *Carabus cavernosus* Friv., *Carabus versicolor* Friv., *Anisoplia rumeliaca* Friv., *Buprestis pilosellae* Friv., *Buprestis signaticollis* Friv. и гр.; охлювите *Clausilia fritillary* Friv., *Cl. Silacea* Friv., *Helix gorva* Friv. и гр.

Видният учен, строител и организатор на съвременната зоологическа наука в България акаг. Иван Буреш оценява по следния начин делото на г-р Имре фон Фривалдски като пионер за изучаване на българската флора и фауна: „Неговите заслуги за проучването на природата на българските земи са големи. Тия заслуги се увеличават и с импулса, който дадоха неговите изследвания и на други естественици, които под негово влияние обърнаха погледите си към българските земи.. Той бе първият, който внесе тая страна в кръга на европейските природоизпитатели..”.

Заради неговите големи заслуги и приноси за изучаването и популяризирането на флористичните и фаунистични богатства на нашата страна името на бележитият унгарски естествоизпитател г-р Емерих (Имре) фон Фривалдски ще остане записано със златни букви в историята на българското природознание. ■